

KÍSÉRLET EGY BOSZORKÁNYPERES KÉRDÉSTIPOLÓGIA KIALAKÍTÁSÁRA¹

HAVASI ZSUZSANNA

1. Bevezetés

A boszorkányperек periratai néprajzi, történelmi, jogtörténelmi és nem utolsósorban nyelvtörténelmi vizsgálatok metszéspontjában állnak. Kézenfekvő, hogy a dokumentumokra kihallgatások, büntetőperек diskurzusának lenyomataként tekintsünk a jog és nyelv kutatások területére vonva azokat.

Dolgozatomban megkísérlem magyarországi boszorkányperек periratain bemutatni, hogy a hatóság kérdésfelvetései milyenek láttatják a jogi szereplők hatalmát a korban. Kiindulópontom egyrészt a szinkrón „jog és nyelv” kutatások adják, másrészt az angolszász történelmi pragmatika tárgyalótermi kérdéseket és válaszokat tárgyaló szakirodalmának (Archer 2005) mintájára céloim egy olyan magyar történelmi elemzés megkezdése, amelyben a kvalitatív vizsgálódást akár számszerűsített adatok is kiegészíthetik. Ugyanakkor jelen dolgozat arra is felhívja figyelmet, hogy a számadatok mérlegelését nagyban árnyalja a kvalitatív leírás.

Munkám során egy előzetes forrásfeldolgozás alatt kirajzolódó kategóriarendszert teszteltem (5.1. rész). A kategóriákat 20, véletlenszerűen választott boszorkányper anyagán kísértem meg alkalmazni és finomítani, valamint ezek előfordulásai alapján következtetni a hatóság kikérdezési eljárásaira (6. és 7. rész). A dolgozat a hatóság valószínűsíthető befolyásolási szándékára fókuszál, arra nem vállalkozik, hogy vizsgálja a vélt befolyásolási szándék sikerességét is, hiszen ez nem feltétlenül nyelvi tényezők függvénye.

2. Elméleti keret és szemléletmódok

2.1. Történelmi pragmatika, történelmi diskurzuselemzés

A dolgozat elméleti kereteként a történelmi szociopragmatika, részben pedig az udvariasság kutatása szolgál.

A történelmi szociopragmatika egy olyan interdiszciplináris terület, amely a diakroniában a társadalmi háttértényezők szerepét állítja középpontba, a történelmi anyagok szinkrón szemléletű leírásánál pedig a nyelvhasználat vizsgálatát (a szinkrón pragmatikával megegyezően) a társadalmi háttér és a szituációs kontextus erőteljes kiemelésével végzi (l. Culpeper 2011: 4). A nemzetközi szakirodalomban nincsen egyetértés abban, mi tekinthető történelmi pragmatikának, történelmi diskurzuselemzésnek vagy pedig történelmi dialóguselemzésnek, leginkább a kutatások fókuszában lévő jelenségekre lehet hagyatkozni (Archer 2017: 108). A terület megnevezése és a meglévő elnevezések különbözősége vagy azonossága a szinkrón pragmatikai megközelítések függvénye (Culpeper 2010). Culpeper szerint a szociopragmatikára a következő területek felől tekintettek:

¹ Köszönettel tartozom témavezetőm, Sárosi Zsófia szakmai segítségéért és bátorításáért. Ezúton köszönöm továbbá a kézirat lektorainak alapos munkáját, továbbvezető megjegyzéseit.

1. pragmatika, 2. szociolingvisztika, 3. kritikai diskurzuselemzés; a megközelítések különbözőségeiben a szinkrón területeket jellemző hangsúlyeltolódások mutatkoznak meg (Culpeper 2010).

A *szociopragmatika* terminus csak a pragmatika szűk, angolszász megközelítésében értelmezhető (Culpeper 2010). A kontinentális vagy európai pragmatikai hagyomány ugyanis a tudományterületet nem a nyelvleírás egyik szintjének, hanem a használatban lévő nyelv szociokulturális perspektívájának tekinti – éppen ezért ekkor *szociopragmatikáról* beszélni redundáns. Ezzel szemben a szűkebb megközelítés a pragmatikára komponensként tekint. Leech (1983: 11) nyomán a pragmatika felől közelítve a pragmalingvisztika a grammatikához, míg a szociopragmatika a szociológiához közelebb álló terület. A terület a nyelvhasználatra fókuszáló történeti munkák számának növekedésével differenciálódott is: míg a 2000-es évek elején a *történeti pragmatika* és *történeti szociopragmatika* terminusok a magyar történeti nyelvészetben átfedőnek tekinthetők (Sárosi 2003), a 2010-es években a két fogalom már a fentieknek megfelelően mást jelöl (Sárosi 2015b).

A diszciplínába tartozó munkák a szinkrón módszereket és elméleteket régebbi korok nyelvhasználatán alkalmazzák (Taavitsainen–Fitzmaurice 2007: 16), illetve tesztelik a szinkrón normák történetiségben való működését, megállapítják a szinkrón kommunikációra kifejlesztett modellek alkalmazhatóságának feltételeit, az udvariasságkutatás területén belül is (l. pl. Kryk–Kastovsky 2006b). Kryk–Kastovsky (2006a) a történeti tárgyalótermi diskurzusokról, illetve diakrón pragmatikáról (2006b) ír, munkái alapján összefoglalóan a szinkrón keretek következő alkalmazhatósági feltételeit említhetjük: 1. a forrás szóbelisége legyen nagyfokú,² 2. a társadalomtörténeti kontextust széleskörűen kell figyelembe venni. A történeti pragmatikába sorolható témákkal átfedésben is a történeti diskurzuselemzésnek különféle ágait sorolja fel a nemzetközi szakirodalomban Brinton (2015). A diakróniaközpontú diskurzuselemzés a diskurzusokban bekövetkezett változásokat tárja fel, például a diskurzusjelölők történetére koncentrál. Az önmagában értett történeti diskurzuselemzés történeti anyagot alkalmazza a szinkrón elemzésekben bevett módszereket.

A hatalom megjelenésének vizsgálatakor érdemes a kritikai diskurzuselemzés szemléletmódjára támaszkodni, amely kiemelten foglalkozik ezzel a tényezővel. A diszciplína a nyelvet az elnyomást és kirekesztést megvalósítani képes társadalmi gyakorlatnak és eszköznek tekinti (Boronkai 2009: 44), így nyelvészeti alapon mutatja ki, tárja fel a társadalmi egyenlőtlenségeket (Wodak 1999: 185). Kiemelten foglalkozik a jogi nyelvvezetellel is, hiszen ebben a jogászok hatalma dominál (van Dijk 2003: 356, 358), alapvető egyenlőtlenséget feltételezhetünk a diskurzus irányításában és a jogi nyelv birtoklásában is. A boszorkányperekben a társadalmi gyakorlatban meglévő hatalmi egyenlőtlenséget fokozhatta, hogy független vádlóról vagy a bírói és vádlói szerep elkülönüléséről nem beszélhetünk a korban (Katona 1977: 73). Nem kell tehát azt sem feltételeznünk – mai elnöki perekből eltérően (vö. Varga 2022) –, hogy a hatóság képviselője, illetve a kihallgató nem részrehajló.

² Culpeper és Kytö (2010: 14) három kategóriát ajánl a tudományterület számára a források elkülönítésére. 1. beszédszerű források, mint a személyes levelezés, 2. beszédalapú források, mint a tárgyalótermi jegyzőkönyvek és 3. beszédcélú források, mint a színdarabok.

2.2. Az udvariasság és udvariatlanság kutatása a jogi kommunikációban

Tárgyalótermi diskurzusokban vagy kihallgatás során az udvariasság és (a jogi kommunikációban elsősorban jogi szereplők számára megszokott) helyénvalóság kettőségevel szembesülhetünk. Tkačuková (2010) eredményei alapján a hatóság képviselői a kontroll fenntartása érdekében nagyobb teret engedhetnek a nyelvi udvariatlanságnak, míg más elemzések szerint a jogi személyek egyes esetekben hatalmukat enyhítendő az udvariasság fokozott nyelvi megjelenítésére törekcszenek (Sanderson 1995). A brown-levinsoni modellre támaszkodó Sanderson is abból indul ki, hogy a legnagyobb hatalmat képviselő szereplőtől, a bírótól lenne várható, hogy a legkevésbé legyen rászorulva a nyelvi udvariasságra, azonban ez nem így történik. Nem feltételezhetjük azonban azt sem, hogy a bíró udvarias kérdések esetén például valóban lehetőséget kíván adni a tárgyalótermi diskurzus során a tanúknak arra, hogy visszautasítsák kérdéseit, és ne tegyenek vallomást. A bírók által használt udvariassági formulák viszont ennek látszatát teremtik meg. Azt az illúziót adják, hogy a körülmények a tanúra nézve nem kényszerítőek; azt az arculatfenyegetést próbálják csökkenteni, amelyet a tárgyalótermi szituáció és a hatóság autoritása már eleve magában hordoz. Szem előtt kell tartani azt is, hogy az udvariatlanság/udvariasság megítélése – különösen a tárgyalótermi diskurzusban – a gyakorlatközösség függvénye is. Archer (2011) feltételez egy olyan területet (political zone) a tárgyalótermi udvariasság/udvariatlanság kérdéskörét vizsgálva, amelyben a laikus résztvevők udvariatlanságot, a jogi személyek viszont helyénvalóságot érzékelnek. Limberg kutatásai szerint rendőrtisztek másként értékelik a maguk megnyilatkozásait, mint az azokat udvariatlannak tartó címzettek (2008: 161). Archer (2011) és Limberg (2008) kutatásaiból látszik, hogy a laikus résztvevőknek az értékelései nem a jogi színtérből merítkeznek, hiszen ők maguk nem ismerik az itt megszokottakat.

A történeti udvariasság- és udvariatlanságkutatás során a szinkroniára kidolgozott elméleteket körültekintéssel, rugalmasan alkalmazhatjuk (Sárosi 2015a). A nyelvi adatok értelmezéséhez segítségül hívható a hallgató(k) értékelése, ebben az esetben „könnyű dolgunk van” (Sárosi 2017: 119). Emellett kiindulhatunk a hallgatói válaszból, az előzőek hiányában pedig dolgozhatunk korpuszmódszerrel, amely a hasonló típusú szövegek összevetését jelenti (Sárosi 2015a: 163).

3. A boszorkányperек rögzítésének problémái

A periratok vizsgálatához – a történeti szociopragmatikai alapelvek szerint is – szükséges a peres eljárás ismerete, ez ugyanis árulkodó lehet a megjelenő szerepekről, beszédjogokról is. A büntetőeljárásokat jogtörténeti szempontból Koncz (2007) behatóan leírja. Magyarországon a boszorkányperes eljárásokat nem az inkvizíció, hanem világi: városi vagy megyei bíróság, illetőleg úriszék tárgyalta; a boszorkányság nem számított kivételes bűncselekménynek (crimen exceptum). A nyomozást, a vizsgálatot, a vád képviselését és a bíraskodást a világi hatóságok tisztségviselői végezték (Koncz 2007: 145–148). A büntetőperек előkészületi szakaszból, törvényszék előtti eljárásból, perorvoslati eljárásból és végrehajtási szakaszból álltak a korban (Koncz 2007: 191). Bató rávilágít, hogy jogi szempontból a bíróság előtti eljárás számít pernek, az előkészítő eljárás során befejeződött ügyek nem, ennél fogva „helyesebb lenne boszorkány-eljárásnak nevezni az ügycsoportot” (2004: 34). Ugyanakkor bevett terminusról van szó, ezért amellett érvel, hogy nem érdemes megváltoztatni a forráscsoport elnevezését, és *boszorkányper*nek

mondhatók a 16–18. századi, boszorkányság vádjával indított eljárások (Bató 2004: 34–35).

A vádlott kihallgatása lehetett önkéntes (*benevolum examen*) vagy kínvallatás (*fassio tortualis*) (Koncz 2007: 195). A tanúkihallgatás során alapvető cél a terhelő tanúk összegyűjtése volt, a gyanúsított kérésére hallgathattak ki számára kedvezőbb tanúkat is, ez volt az alperesi *inquisitio* vagy *contra inquisitio* (Koncz 2007: 198). A tanúk kihallgatását a szolgabíró irányította, esküdttel vagy esküdtekkal. Vagy megkapta a *deutralis punctákat*, amely pontokra ki kellett térnie a vizsgálódásnak, vagy pedig a vizsgálat előtt megfogalmazta azokat. A kérdések megfogalmazása is tükrözheti, hogy a hatóságnak milyen előzetes információi voltak (Koncz 2007: 198). A jogtörténeti szakirodalom szerint a kihallgatás a korban a már rendelkezésre álló – korábban megszerzett – adatok alapján történt, előírt kérdőpontok és módszertan irányította (Katona 1977: 61). Koncz (2005) az osztrák büntetőeljárások elemének átvételeként hivatkozik az előzetesen megfogalmazott kérdőpontokra, Katona és Kertész pedig (1979: 40) a német jog hatásaként említi az előre összeállított kérdéssort, amellyel a kihallgatás történt a 18. századi Magyarországon.

A középmagyar nyelv vizsgálatok a periratok dokumentumaira mint beszélt nyelvi forrásokra tekintenek a kutatások (vö. Pusztai 1999, 2005), miképpen általában a történeti pragmatika is a beszédszerű elemeket, a spontán szöveget keresi a régebbi korok szövegeiben (Taavitsainen–Fitzmaurice 2007: 18). Azonban nem feltételezhetünk pontos megegyezést az egykor elhangzottak és a periratba foglaltak között; a jegyzői, másolói közbeavatkozásokat több állam perirataiban is feltárták (Doty 2007; Grund 2007, 2011; Hiltunen–Peikola 2007; Hunter 2007; Lutzky 2015; Varga 2018a). Ez nem csupán a történeti tárgyalótermi diskurzusok sajátja, a kihallgatások és tárgyalások jegyzőkönyvezése a mai jog és nyelv kutatások központi kérdése is. A holland rendőrségi kihallgatások során például első személyű, de gyakran a kihallgató kérdésfeltevését tükröző monológ jön létre (Komter 2010). Dobos (2010) a tárgyalótermi jegyzőkönyvezést intralingvális fordításként értelmezi, ahol a rögzítéssel együtt jogi interpretálásra is sor kerül.

Akár a hatalomgyakorlás, aszimmetria is látható egyes esetekben a jegyző munkájában, nemcsak a tárgyalótermi kommunikációban. Hiszen a választott formákkal – például hogy egyenes vagy függő beszédként rögzíti a vallomásokat – nagyban befolyásolhatja a rögzített diskurzust (Kryk–Kastovsky 2006b: 171). A szóbeliség szándékos elnyomása is megfigyelhető (Collins 2001), vagy a másolatokban a vádlott számára kedvezőbbnek tűnő vallomásrészletek torzítása, törlése (Topalovic 2003), így a hatóság befolyása a rögzítés folyamataira is kiterjedhet.

A magyar boszorkányperes iratok gerincét a hatósági kérdések és az ezekre adott válaszok adják. Esetenként vádlottak kihallgatása is szerepel, de az anyag legnagyobb részében tanúvallomások olvashatók. A kérdések általában egy *De eo utrum?* formulával bevezetett egységben, pontokba szedve szerepelnek. A tanúvallomások a kérdőpontoknak megfeleltethetően számozva szerepelnek, így a szomszédsági párokat az olvasó utólag rekonstruálhatja. Azt, hogy kevésbé dinamikusak a periratok, az is mutatja, hogy a kérdések feltevését – feltehetőleg praktikus okokból – nem rögzíti újra a perirat, hanem a tanúvallomások a tanúk szerinti számozással követik egymást, a vallomásrészletek pedig a kérdések szerinti számozás tagolja. Ettől eltérően a vádlottak kihallgatása tipikusan

közvetlenebb és a szóbeliséget jobban tükrözi, találkozhatunk az elhangzottakra spontánul reagáló kérdésfeltevésekkel.

1. kép. A hatósági kérdések elhelyezkedésének vizualizációja két periratban dokumentumportréval ábrázolva (TMK. Bosz. 206. és TMK. Bosz. 101.)³

Az 1. képen látható, hol helyezkednek el egy periratban a tanúkhöz (balra) és a vádlotthoz (jobbra) intézett kérdések, amelyeket színezés jelez. A tanúkhöz intézett kérdések egy tömbben szerepelnek, ezeket nem szakítják meg a válaszokat jelző fehér részek. A vádlottakhoz intézett kérdések lejegyzése után közvetlenül kapnak helyet a feleletek, amit a fehér – tehát kérdésként nem megjelölt – részek is mutatnak a dokumentumportrén.

4. Kérdések a periratokban: alkalmazható szempontok a kérdések vizsgálatára

A hatósági kérdések az angolszász történeti szociopragmatikai vizsgálatokban fontos szempontként jelennek meg. Részletesebb elemzésekre ad lehetőséget, hogy ezekben az anyagokban a kérdés-válasz fordulók, szomszédsági párok lejegyzése általában pontosabbnak vélhető a magyar anyagénál. A tárgyalótermi diskurzusokban alkalmazott kérdéstipológiák alapvetését adja, hogy a különböző megformálású kérdések különböző fokú szabadságot hagynak a megszólított: tanú vagy vádlott válaszában. Alapvető jellegzetesség a tárgyalótermi diskurzusokban a kérdés-válasz szerkezet, a magyar peres anyagban ettől – valószínűleg a lejegyzései sajátosságok miatt is – nemigen látható eltérés. Az angolszász anyagban jelentkeznek más gyakorlatok, Archer (2006) elemzése szerint például a vádlottak is megjelenhetnek aktív félként, ők is tettek fel kérdést mintegy megfordítva a hatalmi viszonyokat.

³ A dokumentumportré a MAXQDA kvalitatív elemző szoftverrel készült (VERBI Software 2019). A színes részek a szövegben kódolt részeket jelzik, ebben az esetben azt mutatják, hogy hol helyezkednek el kérdések a periratokon belül.

Ladányi Péter a logika nézőpontjából világítja meg a magyar nyelvtani hagyomány eldöntendő és kiegészítendő kérdését (1962: 197). Emellett a kérdezett-kérdező szerepeket tartalmazó interrogatív szituációból kiindulva egy olyan mátrix mentén mutatja be a kérdések osztályozását, amely azt veszi figyelembe, hogy a kérdező, illetve a kérdezett ismeri-e a megoldást, a kérdésre adandó választ (Ladányi 1962: 190–196). A Magyar grammatika a kérdő mondatfajtán belül az adható feleleteket is figyelembe véve négy csoportot különít el: az eldöntendő, a kiegészítendő, a választó és a nyitott kérdést (Kugler 2000: 384). Kiefer (1983) szemantikai szempontból szintén ezt a négy kérdéstípust írja le, pragmatikai szempontból viszont megközelítésében aszerint árnyalhatók a kérdések, hogy a beszélő, illetve a hallgató számára ismert-e a válasz. Keszler (2014) Kiefer imént említett kérdéstipológiájából indul ki és beszéltnyelvi kérdés-felelet típusokat sorol a kategóriarendszerbe. Következtetése szerint a spontán beszélt nyelv vizsgálata rendkívül sok átmeneti esetet eredményez, a válaszokat pedig „olyan bonyolult szemantikai összefüggések határozzák meg”, hogy az osztályozáskor nem érdemes ebből kiindulni (Keszler 2014: 173). Két nagy kategóriaként így a kérdő névmásos (kiegészítendő) kérdést, illetve a kérdő névmást nem tartalmazó (eldöntendő) kérdést írja le, utóbbin belül az intonáció alapján válik külön a poláris és választó kérdéstől az ereszkedő dallamú *-e* vagy *ugye* partikulát tartalmazó kérdés (Keszler 2014: 174). Kifejezetten pragmatikai szempontú osztályozásra is van példa, Schirm (2007) vitaműsorokat és hitvitát elemez, miközben tipológiájában figyelembe veszi a kontextust és ennek tényezőit: a beszédhelyzet intézményességét, a szerepeket, a szereplők kérdésének az illetékességét, illetve a kérdés funkcióját. Kiemelendő, hogy Schirm a hitvita történeti szövegére is adaptálja taxonómiáját.

A kérdés segítségével többféle beszédaktust lehet végrehajtani (Schirm 2007: 166–168), másfelől pedig nem csupán a kérdő mondatfajtába tartozó megnyilatkozások funkcionálhatnak kérdésként (Varga 2020: 25). A standard kérdéskategóriák használhatók a tárgyalótermi diskurzus kutatásakor is, azonban itt egyéb, akár a kihallgatás dinamikájában a bírói szándékot hangsúlyozó funkció szerinti tipológiák is felmerülnek (összefoglalóan l. Elek 2007; Varga 2020).⁴ Kryk-Kastovsky (2006b) a kérdés kényszerítő ereje alapján három kérdéskategóriát említ történeti, periratokat feldolgozó munkájában. A releváns információ megadására leginkább az eldöntendő kérdés kényszerít, ennél kevésbé erőteljes, de valamelyest szintén kényszerítő erejű a kérdőszavas kérdés (wh-question). Varga (2022) érdemesnek tartja elkülöníteni a tagadószt tartalmazó negatív eldöntendő kérdéseket, ezek funkcióját elemzi napjaink magyar bírósági kihallgatásaiban. Míg a negatív típust az angol-amerikai keresztkérdező eljárásokban arra használja az ellenérdekű fél képviselője, hogy a tanú megbízhatatlanságát mutassa, az elnöki perben akkor használatos, ha ellentmondás van a kontextusban, a bíró előzetes tudása nem támasztja alá az elhangzottakat; előzetes episztemikus elfogultsággal vagy kontextuális evidencián alapuló elfogultsággal magyarázható. A nyitott kérdések azok, amelyek nem befolyásoló erejűek – ezek azonban grammatikai szempontból nem is feltétlenül számíthatának kérdésnek; ide tartoznak például a valamely esemény elmondására

⁴ A funkció szerinti meglévő kérdéstipológiákból nem tudtam kiindulni a boszorkányperes anyagban a tanúkihallgatások tipikusan kevésbé dinamikus legjegyzése miatt, hiszen ez kizárja, hogy egy kérdés például az elhangzottak megértését ellenőrizze vagy visszacsatolásként szerepeljen.

történi felszólítások. Archer a forma alapján kiindulópontként eldöntendő, választó, utókérdést és kérdőszavas kérdést különít el (2005: 24–25). Az eldöntendő és utókérdések esetében feltételezi, hogy nem valódi információkérésről, hanem megerősítés kéréséről van szó, míg a kérdőszavas kérdéseket az információhiány motiválhatja. A választó kérdések esetében nem rendelkezik ilyen előfeltevéssel, azok megítélése a kontextustól függ.

5. Hatósági kérdések a periratokban: elemzés

5.1. Az elemzés eszköze és módszere

Előzetesen meghatározott, a forráscsoportból kirajzolódó szempontok nyomán, de azokat a részletes elemzéssel finomítva területileg diverz mintára kísértem meg alkalmazni egy boszorkányperes kérdéstipológiát. Az elemzéshez a Történeti magánéleti korpuszból (Dömötör és mtsai. 2017; Novák és mtsai. 2018) véletlen mintát lekérve húsz boszorkányper szövegét töltöttem be a MAXQDA kvalitatív elemző szoftverbe (VERBI Software 2019), ahol a kérdőpontokat címkével jelöltem meg. A 6. részben számozott példaként ezekből a véletlenszerűen választott periratokból olvashatók részletek, de az eredményeket egyes esetekben összehasonlítom célzott keresésből származó adatokkal is.

A MAXQDA kvalitatív szoftver arra alkalmas, hogy az elemző nyelvi anyagot – jelen esetben írott szöveget – saját maga által kialakított címkékészlettel lássa el, majd a címkézett részeket akár számszerűsítve is kinyerje és a címkézett részek átfedéseire támaszkodva összefüggésekre következtessen. A kiinduló címkékészletet korábbi vizsgálódásaim nyomán, egy előzetes, a forráscsoport sajátosságai nyomán kirajzolódó szempontrendszer szerint határoztam meg. Két vármegye magyar nyelvű peranyagát feldolgozva készítettem el az előzetes kategóriarendszert, majd amikor a véletlenszerűen kiválasztott minta kódolása során szükségesnek látszott, új kategóriákat is bevezettem. Jelen dolgozat keretében a következő kategóriákat tárgyalom: a kérdés funkciója (6.1.), a kérdés típusa (6.2.), a kérdésekben megjelenő vádak részletezettsége (6.3.), az evidencia típusával és a bizonyossággal összekapcsolódó kérdésstratégiák (6.4.). Címkéztem azt is, hogy mi a kérdés címzettjének szerepe – tanú vagy vádlott; ez az előbbi kategóriákkal átfedésben áll a bemutatásban. A TMK-ból véletlenül kinyert húsz boszorkányperből négyben szerepeltek vádlottakhoz intézett kérdések, ezekben azonban olyan nagyszámú kérdőpont volt, hogy számszerűsítve már összehasonlítónak mutatkoztak a tanúkhöz intézett kérdésekkel, így érdemesnek láttam erre a szempontokra is kitérni. Szándékosan nem módosítottam viszont úgy az anyagot, hogy minden elemzett perben legyenek vádlottakhoz intézett kérdések, hiszen ez a rögzített periratok esetében atipikus megvalósulást mutatna. Az anyagban kódolt további szempontok egy része segítheti az elemzést vagy későbbi elemzések tárgya lehet, míg mások nehezebben alkalmazhatók. Külön elemzés tárgya lehet a kérdések közvetettsége-közvetlensége, mert a periratok rögzítéséről, másrészt a tárgyalótermi diskurzusokban helyénvaló megszólítások felől árulkodhat. Elkülöníthető ugyanis, hogy a kérdés közvetlenül (*te* vagy *kegyelmed* formával) szól a címzethez, vagy közvetettebben E/3. személyben, esetlegesen *a tanú* vagy *a*

rab említéssel szerepel. Címkeztem a negatív eldöntendő kérdéseket is (összesen 12 esetben); részletezésük a későbbiekben szintén releváns szempont lehet.⁵ Elkülönítettem az egyenes és függő kérdéseket. A függő kérdések esetében arra számítottam, hogy a grammatikai elemek tükrözhetik a bűnösség sugalmazását, mint a *hogy* és *ha* kötőszavak közötti választás.⁶ Vizsgálható lehet a függő kérdések esetében a kijelentő és a(z) esetlegesen konjunkzívuszi funkcióval is bíró, de a feltételelességet is magában hordozó; vö. Terbe (2013) feltételes mód közötti választás is.⁷ Jelöltem továbbá a *nemde*, *nemdenem* (22 esetben) és az *-e* partikulákat (112 esetben). Az anyag feldolgozásának kezdetekor szempontként szerepelt az is, hogy a kérdés összetett volt-e – ezek nagy száma, illetve a komplex kérdések logikai összekapcsolódásai, a kérdőpontok közötti kapcsolatok és utalások miatt azonban nehézkessé vált a jelenség kezelése.

A szoftver használata azzal az előnnyel is járt, hogy nem kellett minden esetben megadnom a kérdések határait, amennyiben azok többszörös kérdésekként álltak elő, hanem lehetőségem volt arra, hogy a megfelelő részt címkézzem. Ez a feldolgozási mód ugyanakkor azt eredményezi, hogy a különböző címkéket összegezve az azonosított kérdésegységek száma nem egyezik meg. A legkisebb bontást a kérdések szerkezete (függő vagy egyenes) valósította meg, 322 kérdésegységet eredményezett. A legnagyobb bontásra a kérdések szűk értelemben vett típusának (eldöntendő, kiegészítendő, választó, nyitott) számbavételekor volt szükség, ezen tényező mentén 363 kérdésegységet alakítottam ki.

5.2. Kiinduló feltételezések

A néprajzi és jogtörténeti szakirodalomban is leírt jelenség, hogy a tanúk kihallgatása történhet a *tudgya-e*, esetleg *látta-e*, *hallotta-e* formulák segítségével, amelyekhez a hatóság részletes narratívája társulhat. Elek (2007: 181) ezt szuggesztív kérdésnek tekinti, ahol a válasz sugalmazott, Tóth G. (2001: 213) és Katona (1977: 118) viszont azt is kiemeli, hogy a tanúnak a formula használata nyomán tudatosítania kell, hogyan szerezte az információt, így a válasz megbízhatóbb lesz. Feltételezésem szerint viszont ezek a formulák egyrészt pusztán megerősítést kérnek a tanútól a már létező narratívára, másrészt olyan kérdésstratégiaként működnek, amelyek lehetőséget adnak a kérdés visszautasítására – így csökkentik a tanú arculatfenyegetettségét. Ezalatt azt értem, hogy a tanúnak formailag lehetősége lenne a kérdés könnyebb, az együttműködést fenntartó visszautasítására (pl. *nem tudom*, *nem hallottam* stb. válaszokkal) Ennek megfelelően első hipotézisem a következő volt:

H1: A kérdésekbe beékelődő, az evidencia forrásához kapcsolódó panelek a tanúk arculatát védő formulák, ezek a vádlottak esetében nem használatosak.

⁵ Például a *Nem voltale inkább te tarsok azoknak vagy Dobosok* (1741, TMK, Bosz. 358) kérdés árulkodó lehet a kérdező a vádlott elfogatásához kapcsolódó előzetes tudásának, illetve elfogultságának szempontjából.

⁶ „Vallya meg a Rab, hogy mi Pöre volt nékie Varga Jóseffel” (1755, TMK, Bosz. 296); „Vallya megh azt is a Tanu, ha a kérdésben vett Boszorkányos Személnek megh bántása által letté valakinek, és kinek halala?” (1747, TMK, Bosz. 422)

⁷ „Valóe, hogy Papistává lettél Debreczenben 1736dik Esztendőbe” (1756, TMK, Bosz. 101.); „Valóe, hogy Pápisztává lettél volna akkor” (1756, TMK, Bosz. 101.)

A társadalmi gyakorlat és hatalmi egyenlőtlenségek miatt feltételeztem, hogy a kérdésekben a hatóság a kérdés megformálását tekintve is kontrollra törekszik, igyekszik a vádlottak és tanúk válaszadási lehetőségét korlátozni. Ennek mentén második hipotézisem a következő volt:

H2: A hatóság az eldöntendő kérdéseket részesíti előnyben. Ennek háttérében az eldöntendő kérdések irányító jellegével összefüggésben az állhat, hogy pontos, előre adott narratíváját tesztelni kívánja a tanúkon, illetve vallomást szándékozik kinyerni a vádlottaktól.

A továbbiakban a feltételezésekkel összefüggő kategóriák bemutatása mellett leírom azokat a további használt kategóriákat, amelyek a boszorkányperes kérdések természetét jobban láttatják.

6. Eredmények

6.1. A kérdés funkciója

Katona (1977: 169) a kikérdezés két fő részét, személyi adatokat gyűjtő perszónáliákat vagy generáliákat és „a büntett bizonyításához kapcsolódó különös kérdőpontok”-at, specialíákat vagy particularis kérdéseket különböztet meg jogi kódexek alapján. Ezt kiegészíti azzal, hogy az interrogatoria külön eleme a „Miért fogták el?” kérdés feltevése, amely az alapvető személyi adatokat felvevő kérdések után, de a tényállásra vonatkozó kérdések előtt szerepel (Katona 1977: 171). A tanúkihallgatásnál már nem különíti el teljesen, hanem átmeneti jelenségként írja le, olyan példákkal illusztrálva, mint „tudja-e a tanú, miért idézték be” vagy „Ismeri-e a tanú N. N.-t?” (Katona 1977: 137).

Az elemzés során két kategóriát különítettem el ezzel részben összhangban – bár megfontolandó az átmeneti kategória címkézése is. A kérdés funkciója szerint a perekben a vádlott boszorkányságával kapcsolatos információk vannak túlsúlyban, 87%-ot tesznek ki, a per lefolyását segítő kérdések aránya 13%-nyi. Ide tartoznak a vádlottak esetében a névre, életkorra, vallásra, lakóhelyre irányuló kérdések, a tanúk esetében pedig tipikusan a vádlottal való kapcsolatra utaló elemek, illetve más tanúk ajánlásának kérése. Az elemzett mintában a további tanúk kérése minden esetben a tudásra vonatkozó formulával valósult meg, mint a következő példában.⁸

(1) *kit tud jó Tanunak ellene lenni* (1753, TMK Bosz. 348.)⁹

Megjegyzendő, hogy itt a kérdések formailag többségében tartalmazták azt az előfeltevést, hogy a tanú ismer más tanúkat – ez látható, ha összevetjük egy feltételezett **Tud mondani olyanokat, akik jó tanúk lehetnek?* kérdéssel. A kiemelt (1)-es kérdésben a vádhoz kapcsolódóan megfigyelhető viszont az is, hogy nem csupán a *jó tanú* formula

⁸ Nagyobb mintában viszont előfordulhatnak olyan kérdések, amelyek a tudásra vonatkozó formula nélkül kéri további tanúk megnevezésért. A TMK-ban a *jó tanú* szókapcsolatra keresést lefuttatva két ellenpéldát látunk: *és ki lehetne ezen dologban jó Tanu* (1714, TMK, Bosz. 23.); *Ezen dolognak ki tanolassára ki volna Jó Tanu* (1716, TMK, Bosz. 29.).

⁹ A példák közlésekor a központosításon a könnyebb olvashatóság érdekében változtattam, és az értelmezés felé közelítettem.

szerepel, hanem az is, hogy a vádlott *ellen* szükségeltetik jó tanú – így ez az adat is árulkodó arról, hogy az ártatlanság vélelméről kevés illúziónk lehet ezekben az esetekben... Érdekes ezen a ponton újra felhívni a figyelmet Koncz korábban idézett megállapítására, mely szerint a hatóság elsősorban a terhelő tanúkat hallgatta ki (2007: 198). De másutt a boszorkányperes anyagban is találhatunk olyan eseteket, ahol a kontextust segítségül hívhatjuk a kifejezés értelmezésére: „miólta más nagj Jánosné fogságban vagyon, kérdezte az Fátienstül: kicsoda *én ellenem a leg erősebb tanú*, arra felel a fatens: én nem tudom; arra mond Nagy Jánosné, várjon reá, úgymond, mert a ki *ellenem vall*, ki tanulom még, de meg sirattya” (1716, TMK, Bosz. 61.). Ugyanebben a periratban egy másik helyen a következőt olvashatjuk iránymutató értelmezésként: „Haragja lévén a fatens ellen Németh Dorkónak, hogy *ellene Tanú* volt valamelly dologban az Kis Győri Széken; tehát fenyegette az fatenst Németh Dorkó” (1716, TMK, Bosz. 61.). Nem mindenhol tükröződik a feltett, további tanúkat kérő kérdésben a hatóság állásfoglalása vagy várakozása, a feldolgozott mintában szerepel egy helyütt például az *ezen dologban* témamegjelölés is (1739, TMK, Bosz. 87.).

Az adatok alapján úgy tűnik, hogy nem tesznek fel több lefolyást segítő kérdést a vádlottaknak, mint a tanúknak, az előző csoportban ez a kérdések 14%-át, a másikban 12%-át alkotja.

6.2. A kérdés típusa

A kérdés típusában mind a négy grammatikai kategória szerepelt: volt az anyagban választó (2%), eldöntendő (41%), kérdőszavas (37%) és nyitott kérdés (20%) is, noha a választó kérdések száma elenyésző volt (1. lentebb a 2. ábrán). Ebben az esetben fontosnak tartom megjegyezni, hogy bár a számadatok informatívak lehetnek, ezek nem értelmezhetők teljeskörűen a kvalitatív megfigyelések nélkül; ez különösen a nyitott kérdések és a kérdőszavas kérdések közötti átjárást érinti. Alapvetés, hogy a nyitott kérdések kevésbé kontrollálnak, mint a kérdőszavasak, de a boszorkányperes anyagban feltűnő, hogy a periratok legtöbb nyitott kérdése még így is nagyfokú kontroll megvalósítására képes. A véletlen mintában is jellemző volt, hogy a kérdőszavas kérdések többszörös kérdésekként szerepeltek, közelítve azt a nyitott kérdésekhez.

A következő esetekben a nyitott kérdések típusán belül szemléltetem, hogy még ebben a csoportban is mennyire eltérő eseteket láthatunk a hatósági kontroll szempontjából.

- (2) *hát édes Anyya vagy öregh Anyya felől is mit hallot a Tanu?* (1743, TMK, Bosz. 278.)
- (3) *és mikint tudgya? hogy hat, vagy hét esztendővel ennek előttö Hegedüs Andrasné Jancsi névü fiát, Tott Jánoshoz szolgálatra szegőtetvin, mint hogy pinzi nem volt, Németh Jánostul, mint akkorbeli Falu csaplárosátul étszakának édejn bort kére-tett volna?* (1742, TMK, Bosz. 283.)¹⁰

¹⁰ Az idézett kérdés egy többszörös kérdésbe ékelődik be, ezeket a többszörös kérdések gyakorisága miatt terjedelmi okokból sincs lehetőség egészében idézni, az idézetek a továbbiakban sem tartalmazzák az egész kérdőpontot. Amint már a címkészlet kialakításakor, a módszertani

- (4) *Mit csináltok ottan? Köllött neked látnod vagy csak hallanod.* (1741, TMK, Bosz. 358.)
- (5) *Miért nyomkodtak tehát minden étczakán ugyanazon Menyedet tőled el válása után* (1741, TMK, Bosz. 358.)

Az első tanúnak címzett kérdés (2) olyan nyitott kérdés, amely esetében ez az egység nem valósít meg nagyfokú hatósági kontrollt. Az evidencia típusát magába foglaló panelt alkalmazza, a tanúnak lehetősége van a kérdés visszautasítására is – bár feltételezi a kérdés alapvetően, hogy rendelkezik információval a témában. Nem ad meg részletes megkötetést, nem kínál részletes, előre adott narratívát. A *hát* diskurzusjelölő azonban értelmezhető úgy is, hogy a hatóság összekapcsolja a kérdést a megelőzőekkel. A tanúknak feltett többi kérdés is általános jellegű, nem tartalmaznak konkrét eseményt – esetleges rontásról, gyógyításról, boszorkányos hírről érdeklődik a hatóság, így a példa is ebbe a sorba illeszkedhet: a rokonok boszorkányos híre árulkodó lehet a gyanúsítottra nézve is a néphit szerint, a boszorkányságot átörökíthetőnek vélték (Lengyel 2013: 146).

A következő, szintén tanúnak címzett kérdés (3) esetében láthatjuk, hogy a hatóság a saját narratívájának egy elemét kívánja tesztelni.¹¹ A hatóság kihasználja, hogy vannak részletes előzetes információi, amelyeket megerősíteni szeretne csupán ezzel az egyébként nyitott kérdéssel.

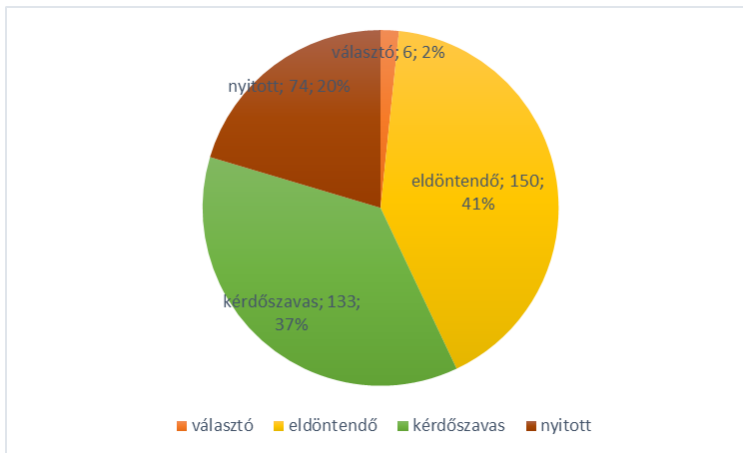
A (4)-ben kiemelt kérdésként ismételtlen egy valódi nyitott kérdés szerepel abból a szempontból, hogy a vádlott szabadon előadhatja válaszát. A perben kiderül, hogy a vádlottat boszorkánynak tekintett személyekkel együtt fogták el, az ő tevékenységükre vonatkozik a kérdés. Látható, hogy az evidencialitás forrását (vö. Kugler 2015) kontrollálón használja a hatóság. Az utólagos megjegyzés kényszerítő erejű, hiszen a hatóság szembesíti a vádlottat saját következtetésével, miszerint biztosan tapasztalt (látott vagy hallott) valamit.

Az (5)-ös, vádlottnak szóló nyitott kérdés már tartalmaz egy olyan előfeltételt, amely szerint a meny biztosan rontás áldozata lett, bár ezt expliciten – legalábbis ebben a kérdőpontban – nem kötik a vádlotthoz. A kérdés önmagában nem gyanúsítja a vádlottat, ettől még érzékelhető fenyegetőként. Előzménye ugyanis, hogy a perbefogott tagadja, hogy ő rontotta volna meg a menyét, így hát a korábbi tagadásokra válasz az a színlelt feltételezés, hogy elfogadná a tagadásokat a hatóság, ezzel tudja az általa megjelenni vélt ellentmondással szembesíteni a vádlottat.

szempontoknál jeleztem, az ilyen típusú kérdések címkézése nagy kihívást jelentett. Egységes döntésként azokat az egységeket tartottam egyben, amiket egy-egy típuscímkével képes voltam leírni. Természetesen az egységek megállapításában történő módosítás, a többszörös kérdések egyben tartása a számadatok módosulásával is járna – ekkor alternatívaként lehetséges volna például egy kérdésegységhez vagy kérdőponthoz több típuscímkét társítani.

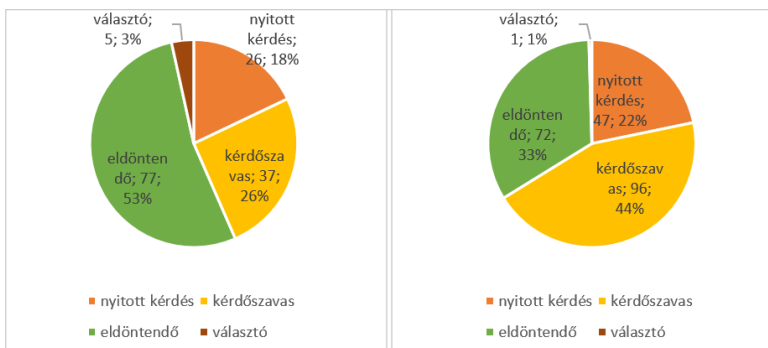
¹¹ A dolgozatban használt *hatósági narratíva* terminus a vádak keletkezésének szempontjából egyszerűsítő, mert a részletező vádpontok építkezhetnek a közösség egy vagy több tagjának vélekedéséből, későbbi szakaszokban tanúvallomásokat is tükrözhetnek.

Érdeemes tehát mindenképpen a fenti megkötésekkel és a tágabb kontextust is figyelembe véve kezelni a kérdéstípusokra vonatkozó számszerűsített adatokat. A kontrolláló kérdések egy részét a szoftvert alkalmazva a későbbiekben akár az implikátúra és a hatóság részletes narratíváját tartalmazó kódok érvényesítésével ki lehet szűrni, viszont a tágabb szövegelőzmény is elengedhetetlen lehet. A fenti adatok mellett azonban még ezen megkötések, a részletesebb kvalitatív elemzések nélkül is egyértelmű a hatóság dominanciája – hiszen a számszerűsített adatok mellett az előző példák azt mutatják, hogy nyitott vagy kérdőszavas kérdések is értelmezhetők fenyegető hatásúként vagy éppen keresztkérdésként.

2. ábra. A kérdéstípusok gyakorisága

Ahogy a 2. ábra is mutatja, a kérdések legnagyobb része a hatóságnak legnagyobb kontrollt engedő eldöntendő kérdés, de a kvalitatív elemzések szerint más kérdéstípus is kontrollálható.

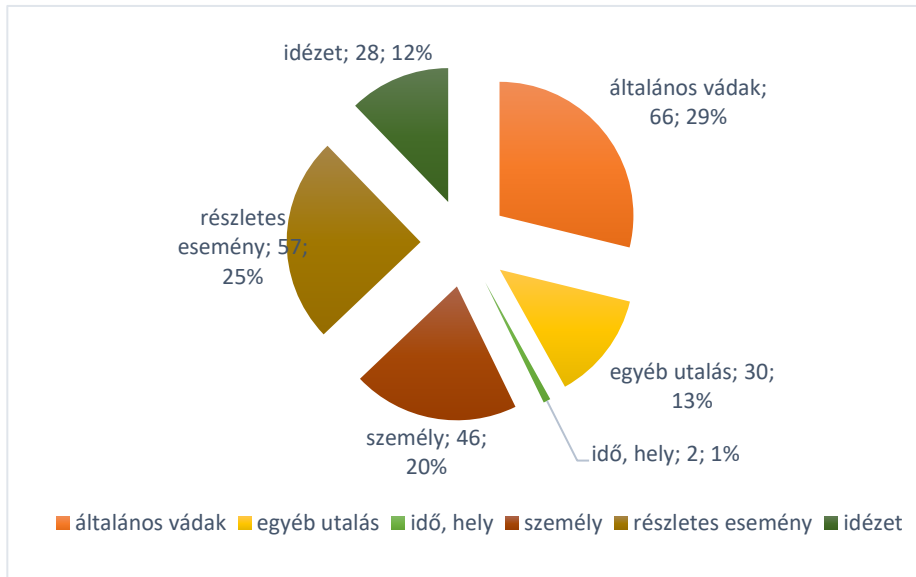
3. ábra. A kérdéstípusok gyakorisága a tanúkhöz (balra) és a vádlottakhoz (jobbra) intézett kérdésekben

Ha a kérdéseket felosztjuk a tanúkhöz és a vádlottakhoz intézett kérdésekre, az látszik, hogy az elemzett mintában a tanúkhöz intézett kérdésekben az eldöntendő kérdések relatív többségben vannak, az összes többi kérdéstípus együttesének gyakoriságát is felülmúlják. Ehhez képest a vádlottakhoz intézett kérdésegységek esetében – a feltételezéssel ellentétben – a kiegészítendő kérdések aránya a legnagyobb a mintában. A nyitott kérdések aránya közel azonos a két csoportban. Semmiképpen sem mondhatjuk azonban a részletes adatokat látva, hogy a hatóság kevésbé kontrollálón lépne fel a vádlottakkal szemben; a boszorkányperekben nyitott kérdéseket is befolyásolóként, a bűnösségről való vélekedést megkonstruálva tudja alkalmazni, ennek eszköze a részletes narratíva, illetve az előfeltevések kérdésekbe iktatása, amelyeket a következő két rész fejt ki bővebben.

6.3. A kérdésekben megjelenő vádak részletezettsége

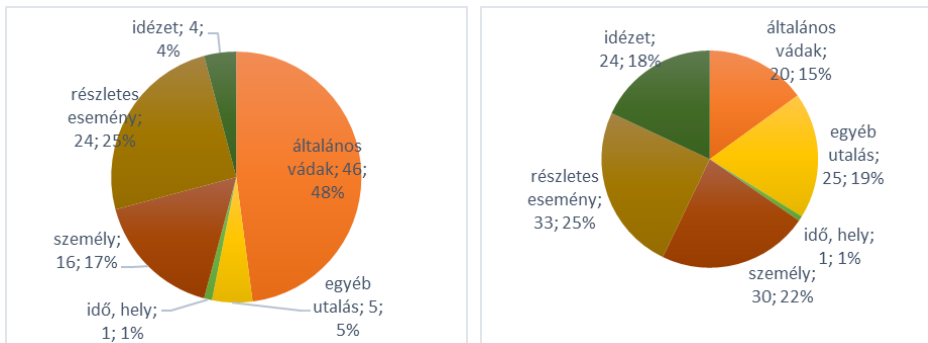
Bár árulkodó lehet az eldöntendő kérdések aránya, az előzőekben is látszódott, hogy a kérdéstípusok számszerűsítése nem ad elegendő minőségi információt a hatalom megjelenéséről, a hatóság saját narratívájának, illetve a vélt bűnösségnek az előtérbe állításáról.

Ezen szempont – a hatósági narratíva, konkrétumok – kérdésbe foglalásának vizsgálatára is kialakítottam egy címkecsoportot az elemzés során. Amennyiben nem volt utalás konkrétumra, hanem a boszorkányság, rontás, gyógyítás, ördögszövetség vádja szerepelt a kérdésben, azt általános vádként kódoltam. Ezzel szemben a többi esetben valamiféle konkrétum szerepelt – előfordult, hogy nem részletesen, csupán utalás szintjén kifejtve, ami még nem jelent előre megadott narratívát. A konkrétumokra történhet utalás hely vagy idő, illetve személy kérdésbe foglalásával is – ha például valakinek a megrontására vagy gyógyítására vonatkozik a kérdés, akkor a konkrétum alatt a személy címkét használtam. Bevett az is, hogy az esemény részletezve szerepel, és már a hatósági kérdésből kiderül, hogy pontosan mi történt a hatóság narratívája szerint, azt külön, részletes eseményként kódoltam. Ennél még részletezőbb, amikor a hatósági kérdésbe idézet is foglaltatik – például a vádlott szavai, esetleg elhangzott beszédaktusokra való utalás. Ebben a címkekategóriában a konkrétum jelöltsége nem kívánta lefedni az összes kérdésegységet, mert azokat a kérdőpontokat, amelyek az adott diskurzus során már korábban szereplő információkat tartalmaztak, nem kódoltam, csupán azokat, amelyek valamilyen előzetes, a diskurzuson kívüli ismeretre támaszkodtak. Így ebben a kategóriában összesen 229 címkét osztottam ki, ami ebből az okból jóval alacsonyabb az eddig látott kategóriákban lévő kérdésegységeknél. Ha a legkevesebb kérdésegységgel számolok, akkor a kérdések 71%-át címkéztem ebben a kategóriában, tehát ilyen arányban támaszkodnak előre meglévő hatósági információra a kérdések. Hogy ezek az információk milyen részletesen vannak be előzetes narratívát, azt a következő ábra szemlélteti.

4. ábra. A kérdésekben megjelenő hatósági narratíva konkrétumainak típusai

Megfigyelhető, hogy a kérdésekben egyaránt gyakori az általános vádak felsorolása, amelyekben a hatóság nem ad részletes narratívát. Másrészt viszont a részletezett események kifejtése is hasonló arányban szerepel.

5. ábra. A tanúkhöz (balra) és a vádlottakhoz (jobbra) intézett kérdésekben megjelenő hatósági narratíva konkrétumainak típusai

Amennyiben a narratívák részletezettségének szempontját bontjuk a vádlottaknak és a tanúknak címzett kérdéseket, már látható az elemzett mintában valamennyi eltérés. A tanúkhöz intézett kérdések csaknem fele általános vádakot tartalmaz, a másik fele különbözőképpen részletezett konkrétumokat. Ezzel szemben a vádlottakhoz csupán 15%-nyi általános vádat tartalmazó kérdés szól, a kérdések 85%-a konkrétumra utal. Ebben a csoportban jelenik meg az egyéb utalást tartalmazó kérdések nagyobb része is, ennek az

az oka, hogy itt címkéztem azokat az eseteket, amikor a hatóság valamilyen boszorkányosnak ítélt tárgy azonosítását kéri a vádlottól. Jelentősen megnő továbbá azoknak az eseteknek a száma, amikor a hatóság kérdése idézetet vagy erre való utalást tartalmaz. Ezen belül eldöntendő kérdéseket találunk többségében: a 24 idézetet tartalmazó kérdés többsége, 17 (70%) eldöntendő, a hatóság nagyfokú kontrollja jellemzi. A hatóság tipikusan a neki tulajdonított terhelő szavakkal szembesíti a vádlottat, ide soroltam azokat a részletes eseményeket is, amikor fenyegetésekre vagy kérésekre utal a kérdés.

- (6) *Te dicsekedtéle Kulcsár András házánál, hogy Hallason Zseni János háza előtt vacsorálván ezüst Tanyérok, és Poharak előttetek voltak, és Eszékre mentetek, és onnét vissza jöttetek? (1753, TMK, Bosz. 348.)*

A fenti példában azokból az esetekből láthatunk kérdéseket, amikor vádlottnak tesz fel a hatóság olyan eldöntendő kérdést, amelyben nagyfokú konkrétumot, idézetet találunk. Ugyanez a jelenség, bár kevésbé jellemző, a tanúknál is megjelenik, mint a következő kérdőpontban. A perben korábban is zajlott kihallgatás, így ezekből is rendelkezhetett a hatóság előzetes információkkal.

- (7) *Tudgyaé Hallottaé a Tanú?, midőn Deutralis Horvath Mihálljné Szekérre ültették, hogj Várda felé vigjék, hogj azt mondotta Szücs István Horváth Mihálljnének; régen halásztalak, de most horgomra kerételek? (1751, TMK, Bosz. 328.)*

A kiemelt adatok segítségével látható, hogy ezek a kérdések ugyanazt a célt szolgálják: a hatóság előre meglévő információjának ellenőrzését. Koncz megfigyeléseiben is szerepel ez a tendencia, a jogtörténeti munka a kérdések megfogalmazása alapján két csoportot különít el aszerint, hogy a hatóság nem tud vagy tud konkrét tényeket; „Amikor az illető vádlotról, annak cselekedeteiről konkrét tényeket tudott a hatóság, akkor sokkal határozottabban fogalmazták meg a kérdéseket” (2007: 198).

Részletező kérdéseket tanúknak és vádlottnak is feltettek, bár az elemzett minta alapján vádlottnak feltéve gyakoribbak. Nemcsak az mondható el tehát, hogy a hatóság képviselői a kérdések egy jelentős részében „a tanú szájába adták” (vö. Tóth G. 2001: 213) a szót, hanem a vádlottakkal fokozottabban érvényesül ez a tendencia. Az esetükben a cél a korábbi információkra, vallomásokra való reagálás, a szembesítés is lehetett a vádlott tagadására reagálva – ahogyan azt a korábbi kérdések elemzésekor láthattuk. További vizsgálódás tárgya lehetne, hogy milyen választ vált ki így a kérdőpont a két különböző csoportban, a tanúk és vádlottak körében – például a (6)-os kérdés esetében is tagad a vádlott. A (7)-es esetében több tanúnál az *[a]d 2um nihil* összefoglaló megjegyzés szerepel.

Összességében a stratégia magyarázata az is lehet, hogy a hatóság célja a meglévő információk és narratíva ellenőrzése; saját álláspontjukból indulnak ki tipikusan, ezért sem szükségeltetik, hogy a per szereplőinek nyitott kérdésekkel szabadságot biztosítsanak vallomásuk előadásában.

6.4. Az evidencia típusával és a bizonyossággal összekapcsolódó kérdésstratégiák

A szakirodalomra és az előzetes kategorizálásra alapozva a tudást, a látást és a hallást címkéztem mint az evidencia típusának megjelenítőit a boszorkányperes kérdésekben. Az elemzés során szükség volt azonban további kategóriák kialakítására is, amelyek ezekhez hasonlóan tipikus panelekként működhetnek, bár azoknál kisebb számban. A tudás motívuma 72, a látás 22, a hallás pedig 42 kérdőpont elemét alkotta. A kevesebb elemszámmal szereplő, de hasonló paneleket alkotó motívumok a következők: ilyen volt az emlékezés (2 esetben), a tapasztalás megjelenítése (5 esetben) és az igazságtartalom ellenőrzéseként létrejövő forma (9 esetben).¹² Ebbe a kategóriába, kérdéstípusba sorolható a nem az evidenciához kapcsolódó, de stratégiaként hasonlóképpen működő forma, az elmondás képességének tesztelése, erre összesen 3 példát találtam. Ezek az előfordulások dinamikusan lejegyzett periratokból származnak.

- (8) *Hát Gyulai Uram tudé kgd valami Boszorkányságot eokglmetek iránt mondani Túros előtt is. (1734, TMK. Bosz. 346.)*¹³

Az adatok között – bár jóval kisebb számban, a leggyakoribb *tud* esetében mindössze nyolc alkalommal – a várttól eltérően olyan esetek is láthatók, amelyekben a formula nem vádolttnak, hanem tanúnak feltett kérdés része. Ebben az esetben azonban mást célokat szolgálhat a stratégia alkalmazása, ezt a kontrasztot szemlélteti a vádolttnak szóló kérdés.

- (9) *Mivel a Rab azt mondgya, hogy soha senkit nem gyógyított, ösmérie tehát a Csordos Mihált, ha ösmiri . tudgyae hogy beteg volt, és miképpen gyógyult meg. (1755, TMK. Bosz. 296.)*

Az itteni (9)-es példa a korábbiakkal összevetve másként működteti a panelt, a kérdőpontbeli elhelyezkedése is más a motívumnak, nem a kérdés élén áll, a narratíva kifejtése előtt. A tanúhoz szóló kérdések esetében valóban a megszerzett információkra kíváncsi a hatóság – vagy legalábbis annak megerősítésére, hogy megtörténhetett az információszerezés. Az evidencia forrásának megadása sem véletlen, az esemény típusának függvényében a tanú hitelesítésére van szükség, arra, hogy átvállalja az információért való felelősségét. A vádolttnak feltett kérdés esetében a formula nem így működik. Nem önmagában az információra kíváncsi a hatóság, hanem a beismerést szeretné elérni.

Az előzetesen várt, tipikus, az evidencialitás forrását magukba foglaló fordulatok mellett tehát további, kérdéspanelként értelmezhető formákat találunk. Elvértve, de vádolt is lehet ezek címzettje.

¹² Érdeemes lehet megemlíteni, hogy itt faktív igékről van szó, tehát logikailag a vádhoz kapcsolódó faktív előfeltevés is létrejöhet.

¹³ A jegyzőkönyvet a diskurzusstratégiák szempontjából elemzi Varga (2018b).

7. Következtetések

Az eddigiekből kitűnik, hogy a számszerűsített adatok mellett mindenképpen érdemes kitérni az ezek mögötti kvalitatív elemzésre, bár egyes esetekben a számadatok segítik a tendenciák jobb átlátását. A húsz boszorkányper elemzése után a kezdő hipotézisek részben igazolódtak.

A H1 feltételezte, hogy az evidencia forrását biztosító panelek – a tudás, látás, hallás stb. kérdésbe foglalása – a tanúk arculatát védő formulák, ezek a vádlottak esetében nem tipikusak. A minta elemzése során elenyésző számban, de találtam olyan formulákat, amelyeket nemcsak a tanúk, hanem a vádlottak esetében is használtak, de kifejezetten fenyegető, kontrolláló hatással: ilyen volt a (8)-as példában a tudásra vonatkozó formula, az anyagban másutt az emlékezés tényére való rákérdezés is szerepel formulaként. Az egyértelmű befolyásoló szándék megjelenése és a talált esetek alacsony száma miatt továbbra is feltételezem, hogy ezek az esetek kérdésstratégiának minősíthetők, és elsősorban a tanúk arculatának védelmére lehettek alkalmasak.

A H2 szerint a hatóság az eldöntendő kérdéseket részesíti előnyben, aminek hátterében az áll, hogy pontos, előre adott narratíváját tesztelni kívánja a tanúkon. A hatóság az eldöntendő kérdéseket valóban a tanúk esetében alkalmazta nagyobb arányban, összességében nem beszélhetünk azonban ezek dominanciájáról. Az előre adott narratíva meglete jelentős mindkét csoportban, de inkább a vádlottaknál dominál. Ebből az ellentétből az tűnik ki, hogy az eldöntendő kérdések és a részletező narratíva között nem kell feltétlenül összefüggést feltételezni. A hatóság mindkét eszközzel megvalósít ugyan kontrollt, de ezeket nem feltétlenül együttesen alkalmazza. Az eldöntendő kérdések aránya mindazonáltal nagynek tűnik, noha ennek igazolására érdemes lenne a minta adatait egy szinkron kihallgatás eredményeivel is összevetni. Önmagában a kérdéstípus vizsgálata nem tűnik elégséges vizsgálati szempontnak.

A kvalitatív vizsgálat során megerősödni látszik, hogy a hatóság kontrollálja a témát, és előzetes narratíváinak igazolására törekszik, ennek eszközei a vártnál és a próbavizsgálatban látottnál sokrétűbbek.

8. Összegzés és kitekintés

Dolgozatomban a hatósági kontroll és a kérdéstípusok közötti összefüggéseket kísérletem meg feltárni magyar nyelvű boszorkányperes anyagon. A kérdéskategorizáció kialakítására próbaelemzéseket végeztem, majd az előzetesen kialakított kategóriákkal húsz periratot kvalitatív elemző szoftverrel kódoltam, egyszersmind a meglévő címkéket az elemzés során még finomítottam.

Az előzetes vizsgálat alapján elkülönítésre érdemesnek tartottam a kérdés funkcióját, típusát, valamint az evidencia forrását magukba foglaló kérdéspanelet. Az előzetes kutatásban feltételeztem, hogy a hatóság előre adott narratívái igazolására törekszik, a felvetés árnyalására a kérdésekben rejlő konkrétumok fokát és az előfeltevéseket is igyekeztem figyelembe venni. Az evidencia forrását tartalmazó kérdésstratégiák helyénvalónak és a tanú arculatát védő gesztusnak tűnnek, a vádlottakkal szemben fenyegetőbben lép fel a hatóság – noha éppen a helyénvalóság miatt felvetődhet, hogy elterjednek hatósági kérdésként a panelek. Az eldöntendő kérdések szerepe jelentősnek tűnik az anyagban, bár tanúkkal szemben gyakrabban alkalmazták. Összességében vi-

szont erre támaszkodni nem elégséges, amit a részletesebb elemzés megmutatott. A kontroll mértékét mutathatja az is, hogy a hatóság nagyban épít előzetes narratívájára, ennek jelei a vádlottaknál erősebbek, noha ez a per eltérő szakaszaival is összefüggésben állhat.

A forrás feldolgozását és az eredmények értelmezését a kutatás későbbi fázisaiban a következőkkel szükséges bővíteni: 1. a feldolgozott periratok számának növelése, 2. kérdés-válasz szomszédsági párok részletesebb bemutatása esettanulmányokban, valamint 3. szinkrón vagy más tárgyú történeti kontrollminta elemzése az ott is használható kategóriákkal, hogy jobban értelmezhetővé váljanak a periratokban látott számadatok.

Hivatkozások

- Archer, Dawn 2005: *Questions and Answers in the English Courtroom (1640–1760). A sociopragmatic analysis*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Archer, Dawn 2006: (Re)initiating strategies. Judges and defendats in Early Modern English courtrooms. *Journal of Historical Pragmatics* 7, 181–211.
- Archer, Dawn 2011: Facework and im/politeness across legal contexts. An introduction. *Journal of Politeness Research* 7, 1–19.
- Archer, Dawn 2017. Pragmatics and discourse. In Bergs, Alexander – Brinton, Laurel eds.: *Early Modern English.*, Berlin–Boston: De Gruyter, 108–127.
- Bató Szilvia 2004. Boszorkányok és/vagy magzatelhajtók, csalók, tolvajok? Megjegyzések a magyarországi boszorkányperek jogtörténeti kutatásához. *Jogtörténeti Szemle* 2004/1, 34–40.
- Boronkai Dóra 2009: *Bevezetés a társalgáselemzésbe*. Budapest: Ad Librum.
- Brinton, Laurel J. 2015: Historical Discourse Analysis. In van Dijke, Teun A. ed.: *Handbook of Discourse Analysis*. London: Academic Press, 139–160.
- Collins, Daniel 2001: *Reanimated Voices. Speech Reporting in a Historical-Pragmatic Perspective*. Amsterdam: John Benjamins.
- Culpeper, Jonathan 2010: Historical sociopragmatics. In Jucker, Andreas H. – Taavitsainen, Irma eds.: *Historical Pragmatics*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Culpeper, Jonathan 2011: Historical sociopragmatics: an introduction. In Jonathan Culpeper ed.: *Historical Sociopragmatics*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 1–31.
- Culpeper, Jonathan – Kytö, Merja 2010. *Early Modern English dialogues: Spoken interaction as writing. Studies in English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- van Dijk, Teun A. 2003: Critical Discourse Analysis. In Schrifflin, Deborah – Tannen, Deborah – Hamilton, Heidi E. eds.: *The Handbook of Discourse Analysis*. Oxford: Blackwell.
- Dobos Csilla 2010: Élőbeszéd és diskurzusrögzítés a tárgyalóteremben. Rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek összeállítása Hollandiában. In Szabó Miklós szerk.: *Nyelvében a jog – Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc: Bíbor, 193–227.
- Doty, Kathleen L. 2007: Telling tales. The role of scribes in constructing the discourse of the Salem witchcraft trials. *Journal of Historical Pragmatics* 8, 25–41.

- Elek Balázs 2007: *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárársban*. PhD-értekezés. Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Deák Ferenc Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, Miskolc.
- Grund, Peter 2007: From tongue to text. The transmission of the Salem witchcraft examination records. *American Speech* 79, 14–66.
- Grund, Peter 2011: Scribes and scribal practices. In Kytö, Merja – Grund, Peter – Walker, Terry eds.: *Testifying to Language and Life in Early Modern England*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 147–181.
- Hiltunen, Riso – Peikola, Matti 2007: Trial discourse and manuscript context. Scribal profiles in the Salem witchcraft records. *Journal of Historical Pragmatics* 8, 43–68.
- Katona Géza 1977: *Bizonyítási eszközök a XVIII–XIX. században. A kriminalisztika magyarországi előzményei*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Katona Géza – Kertész Imre 1979: *A bűn nyomában. Fejezetek a kriminalisztika történetéből*. Budapest: RTV–Minerva.
- Keszler Borbála 2014: Beszélt nyelvi tényezők a kérdés- és felelet típusok vizsgálatában. In Laczkó Krisztina – Tátrai Szilárd szerk.: *Elmélet és módszer. Nyelvészeti tanulmányok*. Budapest: Eötvös Collegium, 165–175.
- Kiefer Ferenc 1983: A kérdő mondatok szemantikájáról és pragmatikájáról. In Rácz Endre – Szathmári István szerk.: *Tanulmányok a magyar nyelv szövegtana köréből*. Budapest: Tankönyvkiadó, 213–230.
- Koncz Ibolya Katalin 2005: Osztrák büntetőtörvény a magyar boszorkány-perekben. *Korunk* 16. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00101/2005honap5cikk978.htm> (2021. 05. 11.)
- Koncz Ibolya Katalin 2007: *A boszorkányüldözés jogtörténeti kérdései a Német-római Birodalomban és a királyi Magyarországon*. PhD-értekezés. Miskolc: Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar.
- Komter, Martha L. 2010: Rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek összeállítása Hollandiában. In Szabó Miklós szerk.: *Nyelvében a jog – Nyelvhasználat a jogi eljárásban*. Miskolc: Bíbor, 137–151.
- Kryk-Kastovsky, Barbara 2006a: Historical courtroom discourse: Introduction. *Journal of Historical Pragmatics* 7, 163–179.
- Kryk-Kastovsky, Barbara 2006b: Impoliteness in Early Modern English courtroom discourse. *Journal of Historical Pragmatics* 7, 213–243.
- Kugler Nóra 2000: A mondattan általános kérdései. In Keszler Borbála szerk.: *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti, 369–393.
- Kugler Nóra 2015: *Megfigyelés és következtetés a nyelvi tevékenységben*. Budapest: Tinta.
- Ladányi Péter 1962: A kérdőmondatok logikai analíziséhez. (Egy interrogatív logika vázolata). *Nyelvtudományi Közlemények* 64, 187–207.
- Leech, Geoffrey N. 1983: *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Lengyel Tünde 2013: Keresd a nőt! A nők mint bűnbakok a középkorban és a kora újkorban. In Gyarmati György – Lengvári István – Pók Attila – Vonyó József szerk.: *Bűnbakok minden időben. Bűnbakok a magyar és az egyetemes történelemben*.

- Pécs–Budapest: Kronosz Kiadó, Magyar Történelmi Társulat, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára, 135–148.
- Limberg, Holger. 2008. Threats in conflict talk. Impoliteness and manipulation. In Derek Bousfield – Miriam A. Locher eds.: *Impoliteness in language: Studies on its interplay with power in theory and practice*. Berlin and New York: de Gruyter, 155–180.
- Lutzky, Ursula 2015: Quotations in Early Modern English Witness Depositions. In Arendholz, Jenny – Bublitz, Wolfram – Kirner-Ludwig, Monika eds.: *The Pragmatics of Quoting Now and Then*. Berlin–Boston: de Gruyter, 343–368.
- Novák, Attila – Gugán, Katalin – Varga, Mónika – Dömötör, Adrienne 2018: Creation of an annotated corpus of Old and Middle Hungarian court records and private correspondence. *Language Resources and Evaluation* 52, 1–28.
- Pusztai Ferenc 1999: Beszélt nyelv a középmagyarban. *Névtani Értesítő* 21, 380–387.
- Pusztai Ferenc 2005: Nyelvhasználati minősítések a középmagyar beszélt nyelvben. *Magyar Nyelv* 101, 332–334.
- Sanderson, Linda 1995: Linguistic Contradiction: Power and Politeness in Courtroom Discourse. *Technostyle* 12, 1–24.
- Sárosi Zsófia 2003: Történelmi szociopragmatika – magyar nyelvtörténet más megközelítésben. *Magyar Nyelv* 99, 434–448.
- Sárosi Zsófia 2015a: Nyelvtörténet és udvariasságkutatás. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténelmi kutatások újabb eredményei VIII*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem BTK, Magyar Nyelvészeti Tanszék. 157–169.
- Sárosi Zsófia 2015b: Pragmatika, szociopragmatika, udvariasságkutatás a magyar nyelvtörténetben. *Magyar Nyelv* 111, 129–146.
- Sárosi Zsófia 2017: Az udvariasság tettenérése. *THL2. A magyar nyelv és kultúra tanításának szakfolyóirata / Journal of Teaching Hungarian as a 2nd Language and Hungarian Culture* 12, 116–124.
- Schirm Anita 2007: A kérdések pragmatikája. In Váradi Tamás szerk.: *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet, 160–169.
- Taavitsainen, Irma – Fitzmaurice, Susan 2007: Historical Pragmatics: What it is and how to do it. In Fitzmaurice, Susan – Taavitsainen, Irma eds.: *Methods in Historical Pragmatics*. Berlin and New York: de Gruyter, 11–36.
- Terbe Erika 2013: Adalékok a feltételes mód középmagyar kori használatához. In Forgács Tamás – Németh Miklós – Sinkovics Balázs szerk.: *A nyelvtörténelmi kutatások újabb eredményei VII*. Szeged: SZTE BTK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 169–178.
- Tkačuková, Tatiana 2010: The Power of Questioning: A Case Study of Courtroom Discourse. *Discourse and Interaction* 3, 49–61.
- Topalovic, Elvira 2003: Konstruierte Wirklichkeit. Ein quellenkritischer Diskurs zur Textsorte Verhörprotokoll im 17. Jahrhundert. In Moeller, Katrin – Schmidt, Burghart Hrsg.: *Realität und Mythos: Hexenverfolgung und Rezeptionsgeschichte*, Hamburg: DOBU, 56–76.

- Tóth G. Péter 2001: „Mit tud, látott, avagy hallott azon tanú?” Tanúvallomások és maleficium-narratívok a magyarországi boszorkányperekben. In Pócs Éva szerk.: *Demonológia és boszorkányság Európában*. Budapest: L’Harmattan – PTE Néprajz Tanszék, 199–225.
- TMK = *Történeti magánéleti korpusz*. <http://tmk.nytud.hu/> (2021. 05. 16.)
- Varga Marianna 2020: *Magyar büntetőperes bírósági kihallgatások komplex nyelvészeti elemzése*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Szeged.
- Varga Marianna 2022: Képt nem vett magához? A *nem* tagadószt tartalmazó eldöntendő kérdő mondatok szerepe a magyar büntetőperes bírósági tanúkihallgatásokban. *Jelentés és Nyelvhasználat* 9, 1–13.
- Varga Mónika 2018a: Boszorkányperes lejegyzési és kommunikációs stratégiái – Módszer, párhuzam, problémák. *Magyar Nyelv* 114, 185–200.
- Varga Mónika 2018b: „Egyik sem jár az ördögséggel, édes jó uraim!” – Boszorkánykihallgatások kommunikációs kontextusa. *Magyar Nyelv* 114, 411–27.
- VERBI Software 2019: *MAXQDA 2020*. Berlin: VERBI.
- Wodak, Ruth 1999: Critical Discourse Analysis at the End of the 20th Century. *Research on Language and Social Interaction* 32, 185–193.